

Ю. В. Івашко

ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРВІСНОГО ВИГЛЯДУ ПАМ'ЯТОК КИЇВСЬКОГО МОДЕРНУ

Пам'ятки архітектури київського модерну досліджувались відомими вченими В. Я. Ясієвичем [3], В. Тимофієнком [2], В. Чепеликом та іншими науковцями, проте і зараз в їх історії і типології залишається ще багато нез'ясованого. Так, досі не вдається визначити точні дати побудови і первісний колір фасадів і інтер'єрів багатьох видатних об'єктів, авторів проектів, недостатньо висвітлені в науковій та науково-популярній літературі питання різновидів київського модерну, типів фасадів, планів, деталей. На жаль, майже повністю втрачені інтер'єри київського модерну, а ті поодинокі зразки, що залишилися, гинуть буквально на очах внаслідок того, що ці приміщення стали приватною власністю, і нові власники часто знищують первісне оздоблення під час чергових євроремонтів.

Одним з найбільш складних питань є питання фахової реставрації об'єктів модерну, яка має проводитись на основі попереднього обстеження пам'яток. Сьогодні реставрацією фасадів і інтер'єрів будинків-пам'яток займаються не лише спеціалізовані реставраційні майстерні, які мають досвід проведення робіт, а й фірми, які такого досвіду не мають. В результаті некваліфікованої "реставрації" втрачаються ознаки модерну на фасадах і в інтер'єрах будівель, а самі вони перетворюються на "новоділ".

Втім, в Києві є вдалі зразки відновлення пам'яток модерну — це будинки № 14-б на вулиці Ярославів Вал і № 33 на вулиці О. Гончара, відреставровані за проектами реставрації, розробленими фахівцями інституту "УкрНДІпроектреставрація". В 1990-х роках фахівці інституту "УкрНДІпроектреставрація" розробили і проект реставрації будинку № 14-а на вул. Ярославів Вал — також в стилі модерн, однак цей проект, яким передбачалася історично обґрунтована реставрація і фасадів, і інтер'єрів, так і залишився нереалізованим.

Майже кожен з будинків-пам'яток модерну має свою історію. Є така історія і в будинку № 33 на вул. О. Гончара. В 1899-1905 роках садиба № 33 на вулиці Мало-Володимирській (Гончара) належала Єлизаветі Андріївні Меленевській. Ця садиба межувала з садибою № 35 дійсного статського радника Матвія Єгоровича фон Ляймінга. В 1906 році новим власником садиби № 33 став Костянтин Михайлович Леплинський, який у 1907 році продав її відомому хірургу, приват-доценту університету св. Володимира Петру Еразмовичу Качковському. В тому ж році на замовлення П. Качковського за проектом Ігнатія Казимировича Ледоховського по червоній лінії забудови Мало-Володимирської вулиці було споруджено оригінальний триповерховий будинок у стилі європейського декоративного модерну, де розмістилася клініка Качковського і житлові приміщення родини господаря. В будинку було передбачено два входи, приймальна, операційна, перев'язочна та декілька палат. На веранді була влаштована "греческая беседка из колонн и фонтан", в їдальні був зимовий сад з акваріумом. Клініка П. Качковського користува-

лася великим попитом: за матеріалами газет 1907 року, “П. Качковський збудував власну зразкову хірургічну лікарню, обладнану згідно останнього слова науки”.

Головний фасад будинку № 33 — асиметричний, має два ризаліти. В центральному знаходиться парадний вхід до будинку, а в ризаліті невеликого виносу в лівому крилі будинку знаходиться другий вхід. Парадний вхід справляє враження низького, оскільки над ним буквально “нависає” масивний об’єм цегляного мурування. В об’ємі центрального ризаліту розміщені вікна оригінальної форми: кругле — на другому поверсі, потрійне з трьох видовжених прямокутних вікон з розвиненими імпостами між ними — на третьому, маленьке прямокутне — на горищі. В центральній частині фасаду між двома ризалітами розташовано по три віконні прорізи на кожному поверсі. Балконні прорізи на третьому поверсі об’єднані довгим спільним балконом з оригінальною кованою огорожею, виконаною в стилі декоративного модерну. На жаль, до сьогодні не збереглися первісні кронштейни по краях балкону у вигляді велетенських пітонів — традиційних символів служителів медицини. Карниз, що увінчує будинок, також підтримують кронштейни в стилі модерн.

Фасад клініки пишно прикрашений декором у стилі модерн. Центральний ризаліт завершується криволінійним аттиком з двома скульптурними зображеннями сирен. Вікна на другому поверсі замість традиційних карнизів прикрашають букети з цементного латаття. Підкарнизні площини і поле стіни навколо вікна горища в центральному ризаліті оздоблені керамічними вставками.

Архітектор І. Ледоховський навмисно зробив нижній поверх будинку і браму з проїздом у двір масивними, з тинькуванням і розшивкою “під руст”. Нижній поверх є втіленням масивності: прямокутні вікна виглядають “прорізними” в масиві каменю, вхідні двері фланкують імпости із зображенням голів воїна у шоломі і жінки з пишною зачіскою, а кут брами цегляної стіни-тераси з правого крила фасаду увінчує велична постать грізного лева з оскаленою пащею, виконана з цементу. Відомо, що автором скульптури лева і інших скульптурних зображень на головному фасаді був талановитий київський скульптор Федір Соколов, який розмістив у нижній частині скульптури лева свій автограф.

Брама подвір’я будинку на вул. Гончара, 33 має оригінальні ковані ворота, які є точною копією воріт готелю “Кастель Беранже” у Парижі, запроєктованих представником французького модерну (ар-нуво) Ектором Гімаром.

Будинок майже Т-подібний в плані, кутові приміщення мають півциркульну і гранчасту форму. Через парадний вхід відвідувач попадає в тамбур, а далі — до напівциркульного в плані холу з витими сходами, розташованими довкола світильника, і з ходу — до основних приміщень особняка, зорієнтованих вікнами на вулицю і терасу. Виті сходи із заокругленими сходишками мають декоративне огороження в стилі модерн. В інтер’єрі збереглися окремі елементи декоративного оздоблення: камін з латунним обрамуванням топки, високе камінне “дзеркало”.

Збереглося і декоративне оздоблення сходової клітки в бічному ризаліті. З першого та другого поверху ведуть одномаршеві сходи, з другого на третій — двохмаршеві. Стіни сходової клітки прикрашені рядом декоративних “дзеркал” з ліпним рослинним орнаментом у стилі декоративного модерну. На сходовій площадці другого поверху зберігся оригінальний світильник у вигляді трьох сплетених між собою рослин.

П. Качковський прожив у цьому особняку до 1909 року, в квітні 1909 року він несподівано помер, і ще рік садибою і будинком володіли його нащадки. Наступним власником садиби з 1910 року став теж хірург, доктор медицини Ігнатій Станіславович Маковський. Він обладнав в особняку комфортну і досить дорогу хірургічну лікарню. Втім, хоча в літературі наступним власником садиби називають І. Маковського, офіційно за даними “Адресной и справочной книги” Вєсь Киев”, за 1911 рік власником названо його брата Станіслава. Саме в клініку І. Маковського 1 вересня 1911 року привезли тяжко пораненого тодішнього голову Ради міністрів Російської імперії Петра Аркадійовича Столипіна, однак лікарі були вже не в змозі йому допомогти.

В часи Першої світової війни в лікарні І. Маковського знаходився офіцерський госпіталь Волинського дворянства, а в перші роки радянської влади в Києві — офтальмологічна клініка. В післявоєнні роки тут розташовувався інститут гігієни праці та профзахворювань, а згодом — Інститут загальної і комунальної гігієни. З 1998 року в будинку колишньої клініки розміщується штаб-квартира партії “Народний Рух України”.

Проведенню реставраційних робіт в будинку № 33 на вул. О. Гончара передувало проведення детального хіміко-технологічного обстеження. Метою проведеного в лютому-березні 2002 року обстеження було виявлення технічного стану оздоблення фасадів будинку і з’ясування їх первісної кольорової гами. Зокрема, проводились дослідження хімічного складу тинькувальних та оздоблювальних розчинів, первісного колористичного вирішення фасадів, визначався вологісний стан фасадів та стан матеріалів оздоблення фасадів. На основі результатів проведеного хіміко-технологічного дослідження розроблялись рекомендації з виконання ремонтно-реставраційних робіт на фасадах будинку.

Дослідження проводились за найсучаснішими реставраційними технологіями: зокрема, дослідження хімічного складу тинькувальних та оздоблювальних розчинів виконувалось методом комплексного хіміко-петрографічного аналізу зразків, відібраних з фасадів будинку, а дослідження первісного колористичного вирішення оздоблення фасадів виконувалось методами мікроскопічного, мікрохімічного та стратиграфічного (пошарового) аналізів. Кольори були підібрані за палітрою кольорів “Амфісілан” фірми “Капарол”.

Складність реставрації будинку полягала насамперед у насиченості декором його головного фасаду у стилі декоративного європейського модерну. В декоративному оздобленні фасадів широко застосовувався цемент. Для тинькування гладких поверхонь було застосовано цементне в’язуче, яке застосовувалось і для виготовлення різноманітного декору на фасадах — від рельєфних відливок до об’ємних скульптур, а також для імітації природного каменю. На відміну від таких відомих київських об’єктів, як Національний банк, Миколаївський костюл, “Будинок з химерами” на вул. Банковій, 10, крім сірого портландцементу, в оздобленні фасадів будинку на вул. О. Гончара, 33 було застосовано білий та кольоровий цемент (червоний, рожевий, сіро-рожевий, темно-сірий).

Простінки, пілястри, гладкі виступаючі обрамування віконних отворів були отиньковані цементно-піщаним розчином світло-сірого кольору, а тинькування мало щільну дрібнозернисту структуру. В’язучим був білий цемент, заповнювачем — тонкозернистий кварцовий пісок без домішок глини, крім цього, в розчині

були виявлені уламки скла розміром 0,05 мм. Співвідношення компонентів цемент:пісок становило 1:1,5-2. Пігменти для полірування розчину не застосовувалися. Поверхня тинькувального шару була ущільнена та ретельно вигладжена.

Декор у вигляді рослинного орнаменту під вікнами другого поверху був виконаний методом відливки з цементно-піщаного розчину світло-сірого кольору, ідентичного за складом та кольором до шару тинькування простінків та пілястр.

Декор у простінках другого поверху та вінки зі стрічками було виконано у два шари: перший шар — ґрунт з цементно-піщаної маси на основі білого цементу та кварцового піску середньої зернистості (співвідношенням компонентів 1 частина цементу на 3 частини піску), другий шар — накривка товщиною шару 1-2 мм, ідентична за складом, кольором та структурою тинькувальному розчину.

Увінчуюча скульптура центрального ризаліту, яка зображає сирен, була виконана відливкою з цементного розчину. Основний масив відлитої скульптури був виконаний з цементно-піщаного розчину з кварцовим піском, а тонкий лицьовий шар товщиною в кілька міліметрів — з світло-сірого цементного розчину, який за складом та кольором ідентичний першому шару декору у простінках. Існує вірогідність, що від початку на поверхні скульптур також існував шар накривки, який не зберігся внаслідок впливу атмосферних факторів. Цементна маса скульптур була армована чорним металом.

Декоративні “дзеркала” під вінцевим карнизом були облицьовані глазурованими керамічними блоками (плиткою) розміром 17,5x13 см насиченого зеленого кольору. На час проведення обстеження керамічні глазуровані поверхні були пофарбовані цементом і вимагали розчищення. Мозаїка центрального ризаліту була виконана зі скелець трикутної форми і жовтогарячого кольору, приклеєних до тинькувального шару тваринним клеєм. Декоративні “дзеркала” геометричного малюнку у простінках першого та другого поверхів у лівому ризаліті були складені з окремих фрагментів, кожний з яких був виконаний з цементно-піщаного розчину рожевого кольору методом відливки. В’яжучим розчину був білий цемент із додаванням червоної вохри, заповнювачем — тонкозернистий кварцовий пісок без домішки глини, аналогічний тому, який застосовувався для тинькування площин. Вінцевий карниз та декор на ньому були виконані з розчинів, аналогічних за складом скульптурі на центральному ризаліті та декору у простінках. Цокольний поверх був облицьований декоративними плитами великого розміру, відлитими з цементного розчину методом відливки у два шари. Нижній шар мав сірий колір, накривка зверху — рожево-сірий колір і товщину 1-2 см. Накривка складалася з в’яжучого — сірого цементу з додаванням червоної вохри і заповнювача — кварцового піску з співвідношення частин цемент:пісок — 1:3.

Цокольний поверх завершувався декоративними тумбами з червоного цементу, армованими металевою арматурою. Об’ємні ліпні деталі у вікнах першого поверху лівого ризаліту були виконані з сірого цементно-піщаного розчину з декоративною накривкою червоного кольору. Колона в ніші проїзду була виготовлена з цементно-піщаного розчину, ідентичного за складом розчину, з якого виготовлені блоки облицьовування цоколю. Горельєфи на порталі були виготовлені з цементного розчину сірого кольору, однорідної щільної структури. Колони, на яких розташовані горельєфи, були облицьовані тинькувальним шаром з дрібнозернистого

террасевого розчину на основі білого цементу з додаванням червоної вохри і запо-внювачем — крошкою темно-червоного мармуру.

Лицьовий шар скульптури лева мав сіро-рожевий колір, а за складом, щільністю і якістю піску був ідентичний розчину, з якого виготовлені декоративні тумби. В'яжучим був сірий цемент з додаванням червоної вохри.

Технічний стан фасадів був неоднаковий, оскільки частина ліпного декору фасадів знаходилась в аварійному стані, частина — в незадовільному технічному стані, окремі фрагменти — в задовільному. Зокрема, в аварійному стані знаходились: скульптури сирен на центральному ризаліті, скульптура лева на терасі, декоративні тумби цокольного поверху та тераси, ліпний декор і тинькування під балконом лівого ризаліту, які були вкриті дрібними тріщинами.

На час дослідження була втрачена колона біля проїзду, в незадовільному стані знаходились вінцевий карниз, кронштейни, частково ліпний декор лівого ризаліту, керамічне та скляне оздоблення. В аварійному стані знаходився лівий балкон, перекриття тераси, конструкції проїзду. Головною причиною руйнування цих елементів була корозія металевої арматури. До речі, з цими ж проблемами реставратори зіткнулись і під час реставрації скульптур нагорі “Будинку з химерами” на вул. Банковій, 10.

Скульптури сирен на центральному ризаліті розкололися на фрагменти внаслідок корозії внутрішньої арматури, а голови скульптур вкривали дрібні тріщини. На скульптурі лева з боку тераси спостерігались втрати бетону з оголенням внутрішньої арматури. Одна з волют фасаду зазнала деформацій і була вкрита численними тріщинами, більша частина декоративних тумб зазнала руйнувань внаслідок корозії металевих огорож у місцях їх кріплення у розчині, тобто в місцях контакту з цементним розчином. Під балконом центрального ризаліту на рустах утворились “сталактити” з шару висолів.

Ліпний декор від вікнами другого поверху мав незначні втрати розчину, декоративні “дзеркала” з геометричним орнаментом у міжвіконних площинах другого поверху знаходились у задовільному стані. Поверхня об’ємного ліпного декору у вікнах першого поверху, яка знаходилась у задовільному стані, мала багат шарове нашарування цементними розчинами червоного кольору.

Сколи, механічні пошкодження, багат шарові нашарування спостерігались на горельєфах, пілони з террасо були забруднені, потріскані, зі слідами вимивання розчину дощовими опадами.

Тинькування будинку на вул. О. Гончара, 33 мало часткові руйнування у вигляді тріщин і механічних сколів, заміни та влаштування гідроізоляційного покриття потребували всі відкриті площадки фасаду (балкони і тераса), частина металевих декоративних огорож потребувала заміни, частина — реставрації. Дворовий та бічний цегляні фасади потребували розчищення, ремонту мурування і лицьового ряду мурування та пофарбування.

Розтріскування тинькування було відмічене на вінцевому карнизі. Старі тріщини були зашпакльовані розчином, однак внаслідок незадовільного стану металевих покриття карнизу і відтак зволоження вінцевих карнизів утворились нові тріщини з розкриттям до 0,5 см. В незадовільному стані знаходились кронштейни карнизу, де спостерігались втрати цементного розчину з оголенням металевої арматури зі слідами корозії. В аварійному стані знаходились ме-

талеві конструкції балконів, де була відмічена сильна корозія металу, а також перекриття балкону.

На період проведення натурних обстежень первісне оздоблення фасадів декоративними розчинами було сховане під багат шаровим нашаруванням численними затираннями та пофарбуваннями. Було встановлено, що під час перших ремонтів частини фасадів вище цоколю оновлювались пастовими пофарбуваннями типу затирання, а пізніше пастові пофарбування були замінені на цементні та клейові світло-сірого кольору. Рожеві декоративні дзеркала геометричного малюнку були забруднені, після чого їх декілька разів перефарбовували у рожеві та червоні кольори цементними пофарбуваннями. Останній шар пофарбування — жовтого кольору. Цокольний поверх будинку був пофарбований у червоні і рожеві кольори цементними, пастовими цементно-піщаними та олійними пофарбуваннями. Декор цокольного поверху багато разів фарбувався в червоний колір. Поверхня первісного декоративного оздоблення з часом зазнала змін — потемніла від бруду, червоний пігмент вивітрився. Пофарбування цокольного поверху відшарувалося, оголюючи короновану зернисту та забруднену поверхню цоколю.

На “дзеркала” під вінцевим карнизом спостерігалось розтріскування та втрати глазурованого керамічного покриття, а під час останнього ремонту площини “дзеркал” були повністю зафарбовані цементним розчином. Мозаїчне панно центрального ризаліту мало втрати окремих скелець.

В результаті проведених досліджень встановили, що руйнування фасадів пов’язані насамперед із впливом атмосферних факторів і з спричиненим ними замоканням конструкцій. На ділянках постійного зволоження спостерігався розвиток біоураження, поверхня цементу була вкрита зеленим мохом та лишайниками. Надмірне зволоження спричиняло корозію металевої арматури і появу руйнувань у вигляді сколів та втрат цементного розчину.

За результатами хіміко-петрографічного та мікрохімічного дослідження складу тинькувальних та декоративних розчинів було встановлено, що матеріали первісного оздоблення головного фасаду були декоративні розчини на основі білого, сірого та кольорового цементів, площини фасадів та декору не фарбувались, а колір фасадів визначався кольором тинькувальних та оздоблювальних розчинів. Цегляні фасади первісно являли собою відкрите цегляне мурування з жовто-зеленкуватої київської цегли.

Підсумовуючи сказане вище, можна встановити первісне колористичне рішення фасаду. В первісному варіанті поверхні стін, пілястри, ліпні “дзеркала” під вікнами другого поверху, ліпнина у простінках, скульптури центрального ризаліту, волюти, ліпнина під балконом, лиштви вікон мали світло-сірий колір і гладко вигладжену фактуру цих елементів. Рустоване обличкування цокольного поверху, колона в стіні проїзду, ніші, відкоси вікон цокольного поверху, завершення цокольного поверху у вигляді декоративних тумб мали рожево-сірий колір. Русты цокольного поверху мали фактуру, імітуючу бутовий камінь, поверхні декоративних тумб були насічені циклею подовженими рівчачками, а поверхні інших елементів — гладко вигладжені.

Декоративні “дзеркала” у простінках вікон лівого ризаліту мали рожевий колір — більш яскравий, ніж обличкування цоколю, оскільки в складі розчину, з якого вони були виготовлені, був присутній не сірий, а білий цемент. Об’ємні лі-

пні прикраси в вікнах першого поверху лівого ризаліту мали червоно-сірий колір, червоніший за рустоване обличкування цокольного поверху. Горельєфи мали колір портландцементу сірого кольору, пілони, на яких кріпилися горельєфи, — червоний колір. Скульптура лева мала сіро-рожевий колір.

Таким чином, дослідження первісного вигляду фасадів будинку № 33 на вул. О. Гончара свідчить про те, що в київському модерні, так само як і в європейському модерні, в будинках застосовувались різні кольори на фасадах [1]. Отже, не всі будинки київського модерну в первісному варіанті були нетинькованими, з жовтого цегляного мурування.

Дослідження будинку на вул. О. Гончара, 33 довело, що в часи панування модерну в Києві на фасадах будинків застосовувались різні методи декоративної обробки поверхонь, що поєднує їх з об'єктами європейського модерну [1]. Як і в будівлях європейського декоративного модерну, в будинках київського модерну також застосовувались скляні мозаїки та декоративні вставки з глазурованої керамічної плитки. Все це свідчить про те, що розвиток модерну в Києві тривав у відповідності до європейських традицій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Висновки за результатами детального хіміко-технологічного обстеження фасадів пам'ятки архітектури — будинку по вул. О. Гончара, 33 у м. Києві.
2. Тимофійченко В. Зодчі України кінця XVIII — початку XX століть: Біографічний довідник. — К.: НДІТІАМ, 1999. — 477 с.
3. Ясевич В. Е. Архитектура Украины на рубеже XIX — XX веков. — К.: Будівельник, 1988. — 184 с.